

 Bartosz Totleben

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
bartosz.totleben@ue.poznan.pl

 Dawid Piątek

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
dawid.piatek@ue.poznan.pl

18. KONWERCENCJA I DYWERCENCJA INSTYTUCJI PAŃSTWA W KRAJACH POSTSOCJALISTYCZNYCH W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

<https://doi.org/10.18559/978-83-8211-237-5/18>

Convergence and divergence of state institutions in post-socialist countries in Central-Eastern Europe

Abstract: The chapter addresses the issue of institutional changes in post-socialist countries. Its objective is to present the changes in the levels of political, economic freedom, and governance quality in these countries, and to examine whether there has been convergence or divergence of state institutions in post-socialist countries in Central and Eastern Europe compared to selected European Union members. A study was conducted using sigma convergence for data from 1990 to 2022, examining indicators of economic freedom, political freedom, and governance quality. In terms of economic freedom, convergence was confirmed in all analyzed country groups. The direction of political freedom changes was varied. Convergence was confirmed in the Baltic and Southeastern European countries, with ambiguous results for Central Europe and divergence in Eastern Europe. Similarly, changes in governance quality closely mirrored those of economic freedom. Convergence was apparent across all groups within the studied time frame, except for the Central European group. Here, divergence was noted from 2004 to 2022, although statistically insignificant over the entire period.

Keywords: institutional change, post-socialist transition, state institutions, economic freedom, political freedom, governance quality, institutional convergence, institutional divergence.

Wstęp

Przemiany polityczne w krajach socjalistycznych w drugiej połowie lat 80. XX wieku otworzyły drogę do transformacji ustrojowej. Była to wielka zmiana instytucjonalna, która w wymiarze gospodarczym oznaczała zmianę ustroju gospodar-

Sugerowane cytowanie: Totleben, B. i Piątek, D. (2024). Konwergencja i dywergencja instytucji państwa w krajach postsocjalistycznych w Europie Środkowo-Wschodniej. W: Szarzec, K. i Woźniak-Jęchorek, B. (red.), *Instytucjonalne i historyczne wymiary dyskusji o ekonomii i gospodarce* (s. 243–255). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu. <https://doi.org/10.18559/978-83-8211-237-5/18>

Ta książka jest udostępniana na licencji Creative Commons – Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe

czego, a w wymiarze politycznym (przynajmniej w sferze deklaracji) przejście do demokracji. Podkreślić należy, że transformacja z jednej strony była procesem wymagającym dużego zaangażowania ze strony państwa, a jednocześnie oznaczała istotną zmianę jego roli. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że państwo jest twórcą ustroju polityczno-gospodarczego (instytucji państw), prowadzącym politykę gospodarczą, a także (najczęściej w niewielkim stopniu) właścicielem środków produkcji (Jarmołowicz, 2014). Wraz z rozpoczęciem transformacji ustrojowej we wszystkich tych obszarach działania państwa musiały ulec zmianie.

Instytucje państwa w krajach socjalistycznych nie sprzyjały wzrostowi gospodarczemu. Charakteryzowały się brakiem wolności politycznej i gospodarczej, a także słabą ochroną praw własności i egzekwowalnością prawa oraz niską jakością rządzenia. Ustrój gospodarczy oparty na centralnym planowaniu i własności państwowej prowadził do problemów ekonomicznych, przede wszystkim rosnącej nierównowagi popytowej (Balicki, 1979). Ponadto społeczeństwa tych państw nie miały bezpośredniego doświadczenia w stosowaniu zasad demokracji (Miszewski, 2012), praworządności, praw obywatelskich, które są postrzegane jako standardy w rozwiniętych gospodarkach rynkowych. Pod względem instytucji państwa kraje postsocjalistyczne na początku transformacji tworzyły dość homogeniczną grupę, a ich dystans do demokratycznych gospodarek kapitalistycznych był olbrzymi (Kitschelt, 2003). Deklarowany cel transformacji ustrojowej był również wspólny: budowa demokratycznej gospodarki rynkowej.

Problemem podjętym w artykule jest pytanie o zmiany instytucjonalne w krajach postsocjalistycznych. Celem artykułu jest przedstawienie zmian poziomu wolności politycznej, gospodarczej i jakości rządzenia w tych krajach oraz sprawdzenie, czy nastąpiła konwergencja lub dywergencja instytucji państwa w krajach postsocjalistycznych Europy Środkowo-Wschodniej względem wybranych państw Unii Europejskiej.

18.1. Transformacja postsocjalistyczna jako zmiana instytucjonalna

Transformacja ustrojowa w krajach postsocjalistycznych była „przykładem radykalnej zmiany instytucjonalnej” (Ratajczak, 2005) albo inaczej: „rewolucją instytucjonalną” (Chołaj, 1998). Była to fundamentalna zmiana instytucjonalna, w wyniku której podstawowe mechanizmy regulacji gospodarki, państwa i społeczeństwa, charakterystyczne dla systemu socjalizmu państwowego, zostały zastąpione przez mechanizmy systemu kapitalistycznego, rynkowego (Wilkin, 2006). Oznaczało to całościową zmianę porządku społecznego, w tym wartości, instytucji i relacji społecznych (Dillon i Wykoff, 2002).

Postsocjalistyczna transformacja ustrojowa obejmowała trzy podstawowe sfery: polityczną, społeczną i gospodarczą (Ratajczak, 2009). W sferze politycznej istotę transformacji stanowiło przejście od systemu autorytarnego, monopartyjnego, do systemu demokratycznego. W sferze społecznej było to odejście od społeczeństwa kolektywnego do społeczeństwa, w którym szczególną rolę odgrywa jednostka. Z punktu widzenia gospodarki transformacja była zmianą ustroju gospodarczego polegającą na zastąpieniu gospodarki centralnie zarządzanej przez gospodarkę rynkową (Bałtowski i Miszewski, 2007).

Należy zwrócić uwagę na to, że zmiany w sferach politycznej, społecznej i gospodarczej były współzależne, a co za tym idzie – przeobrażenia w danej sferze były uwarunkowane tym, co działo się w pozostałych (Kornai, 2002). Z tego powodu, próbując zrozumieć przemiany w krajach postsocjalistycznych, nie należy ograniczać się wyłącznie do czynników ekonomicznych (Metelska-Szaniawska i Milczarek, 2005).

Jeśli chodzi o cele transformacji postsocjalistycznej, to powszechnie przyjmowano, że są to wprowadzenie demokracji i budowa kapitalistycznej gospodarki rynkowej (Drewnowski, 1995; Hare i Turley, 2013; Kołodko, 1999). Przy tym w pierwszym okresie transformacji nie sprecyzowano, jaki typ gospodarki kapitalistycznej będzie wprowadzany. Chodziło raczej przede wszystkim o odrzucenie gospodarki centralnie zarządzanej i wprowadzenie gospodarki rynkowej, a nie o wybór konkretnego modelu kapitalizmu. Można jeszcze dodać, że jeżeli celem transformacji była gospodarka rynkowa i demokracja, to fundamentem nowego podłoża instytucjonalnego musiała być zasada rządów prawa (Godłów-Legiędź, 2005).

Jednym z aspektów transformacji ustrojowej była transformacja gospodarcza. Oznaczała ona przejście z jednego ustroju gospodarczego do drugiego. Nie była to kolejna próba zreformowania istniejącego ustroju, gospodarki centralnie zarządzanej, ale zmiana o charakterze jakościowym, czyli rewolucja (Csaba, 1995). Transformacja gospodarcza oznaczała całościową i radykalną zmianą ogólnych warunków gospodarowania wszystkich podmiotów i jednostek (Wilczyński, 1995). Z punktu widzenia instytucjonalnego można stwierdzić, że transformacja gospodarcza oznaczała, że zmienić się muszą sposoby podejmowania decyzji gospodarczych, formalne i nieformalne wzorce zachowań, a także organizacje (Bąk, 2006). Transformacja gospodarcza była więc procesem przemian przede wszystkim instytucjonalnych i podmiotowych (Hockuba, 1995). Podmiotem, którego rola była w tym procesie niezmiernie ważna, było państwo. To państwo w dużej mierze kreowało zmiany instytucjonalne, a oprócz przebudowy instytucjonalnej państwo musiało przeprowadzić również prywatyzację, liberalizację mikroekonomiczną i stabilizację makroekonomiczną (Balcerowicz, 1997).

18.2. Instytucje państwa w krajach postsocjalistycznych Europy Środkowo-Wschodniej

Instytucje w krajach transformujących się odziedziczone po okresie socjalistycznej gospodarki centralnie zarządzanej były nieadekwatne do kapitalistycznej gospodarki rynkowej. Państwo było słabe, co przejawiało się słabą egzekwowalnością prawa oraz korupcją. Społeczeństwa krajów postsocjalistycznych nie miały bezpośredniego doświadczenia zasad demokracji, praworządności, praw obywatelskich, które są przestrzegane w rozwiniętych gospodarkach rynkowych. Pod względem instytucji państwa kraje postsocjalistyczne tworzyły na początku transformacji dość homogeniczną grupę, a ich dystans do demokratycznych gospodarek kapitalistycznych był bardzo duży (Kitschelt, 2003). W sferze politycznej deklarowanym celem transformacji postsocjalistycznej było zwiększenie zakresu wolności politycznej i budowanie demokracji. We wszystkich krajach postkomunistycznych po upadku poprzedniego ustroju odbyły się wybory parlamentarne lub prezydenckie. Nie zawsze spełniały one demokratyczne standardy. Szybko okazało się, że w części państw nowo wybrani przedstawiciele władz nie zamierzają powiększać zakresu wolności politycznej, lecz dążą do umocnienia własnej pozycji metodami niedemokratycznymi. Sytuacja w państwach postsocjalistycznych zaczęła się różnicować (Szarzec i in., 2014). Część państw odniosła sukces we wprowadzaniu demokratycznej gospodarki rynkowej, a w innych proces zmian został zatrzymany i instytucje niewiele różnią się od tych sprzed transformacji.

W ostatnich latach w państwach postsocjalistycznych można zaobserwować zmiany instytucjonalne, które Ratajczak (2017) nazywa drugą transformacją. Część państw tej grupy stara się wzmocnić demokrację i społeczeństwo obywatelskie, zbudować bardziej sprawiedliwą i włączającą gospodarkę i w ten sposób rozwiązać pojawiające się problemy społeczne i ekonomiczne. Inne kraje ulegają populistycznej retoryce, system wzajemnej kontroli władz i społeczeństwo obywatelskie są osłabiane, system polityczny staje się coraz mniej demokratyczny, rośnie interwencja państwa w gospodarce, a relacje między władzą a społeczeństwem stają się w coraz większym stopniu paternalistyczne.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że państwo sprzyjające wzrostowi to takie, w którym funkcjonują włączające instytucje polityczne i gospodarcze (Acemoglu i Robinson, 2014). W sferze politycznej instytucje włączające charakteryzują się demokratycznym sposobem wyboru władz, które są w swych działaniach ograniczone przez prawo, a także zapewniają wolność osobistą i prawa obywatelskie mieszkańcom. Oznacza to, że państwo powinno zapewniać demokrację (w szerokim rozumieniu tego terminu) oraz wysoką jakość rządzenia, w tym rządy prawa (Totleben, 2018). W odniesieniu do włączających instytucji gospodarczych podkreśla się znaczenie wolności gospodarczej, ochrony praw

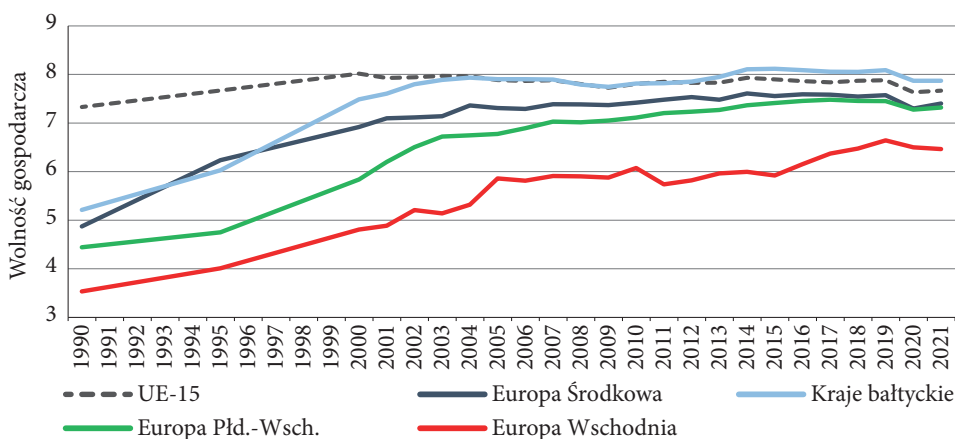
własności i praworządności (Piątek, 2016), które są determinantami wzrostu gospodarczego w długim okresie (Szarzec i Piątek, 2011). Biorąc pod uwagę deklarowany cel transformacji postsocjalistycznej oraz literaturę przedmiotu dla scharakteryzowania instytucji państwa i ich zmian w badanych krajach, wykorzystano wskaźniki dotyczące wolności politycznej, gospodarczej i jakości rządzenia.

Do analizy wybrano 17 europejskich krajów postsocjalistycznych. Badanie przeprowadzono na podstawie średniej oceny wybranych indeksów (wolności gospodarczej, wolności politycznej oraz jakości rządzenia). Zgodnie ze stosowaną praktyką państwa podzielono na grupy ze względu na kryterium geograficzne i postępowanie transformacji, korzystając z podziału zaproponowanego przez Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, w serii raportów Transition Report (EBRD, 2013). Wyróżniono następujące grupy państw: Europa Środkowa (Czechy, Polska, Słowacja, Słowenia, Węgry), kraje bałtyckie (Estonia, Litwa, Łotwa), Europa Południowo-Wschodnia (Albania, Bułgaria, Chorwacja, Rumunia, Serbia) i Europa Wschodnia (Białoruś, Mołdawia, Rosja, Ukraina), a następnie przedstawiono je na tle państw należących do Unii Europejskiej przed jej rozszerzeniem w 2004 roku (UE-15).

Do przedstawienia zmian w poziomie wolności gospodarczej wykorzystano wskaźnik wolności gospodarczej publikowany przez Fraser Institute. Do jego stworzenia wykorzystuje się ocenę wolności gospodarczej w pięciu obszarach: rozmiar rządu (*size of government*), jakość systemu prawnego i przestrzeganie praw własności (*legal system and property rights*), jakość pieniądza (*sound money*), wolność handlu międzynarodowego (*freedom to trade internationally*) oraz zakres regulacji (*regulation*). Indeks jest stymulantą i przyjmuje wartości od 0 (brak wolności) do 10 (pełna wolność). Na rysunku 18.1 zaprezentowano zmiany wskaźnika w latach 1990–2021.

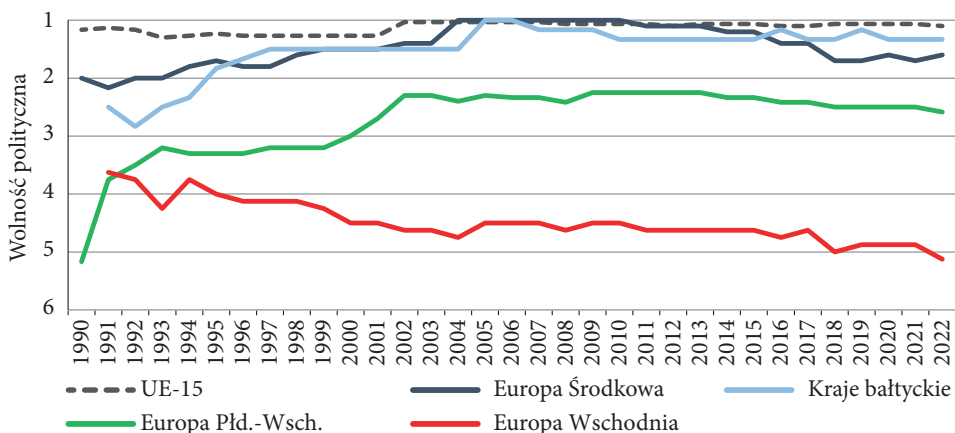
Wszystkie kraje Europy Środkowo-Wschodniej, po rozpoczęciu transformacji gospodarczo-ustrojowej, charakteryzowały się niskim poziomem zapewniania wolności gospodarczej. W początkowych latach najmniejszym zakresem wolności gospodarczej charakteryzowały się kraje Europy Wschodniej, a najwyższym położone w Europie Środkowej oraz kraje bałtyckie. Do 2004 roku nastąpiła szybka poprawa we wszystkich grupach krajów, a potem nastąpił okres względnej stabilizacji. Co istotne, na koniec badanego okresu kraje bałtyckie oceniane były nawet lepiej (wartość wskaźnika wolności gospodarczej: 7,84) niż kraje UE-15 (7,67).

Do przedstawienia zmian w poziomie demokracji wykorzystano Indeks Wolności Politycznej, który opracowywany jest przez Freedom House w ramach projektu *Freedom in the World*. Obejmuje on dwa subindeksy: prawa polityczne (*political rights*) oraz swobody obywatelskie (*civil liberties*), które oceniane są w skali od 1 (największa wolność) do 7 (brak wolności). Finalnie indeks wolności politycznej (zaprezentowany na rysunku 18.2) jest średnią arytmetyczną obu subindeksów.

Rysunek 18.1. Wolność gospodarcza w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1990–2021

Źródło: na podstawie danych Fraser Institute.

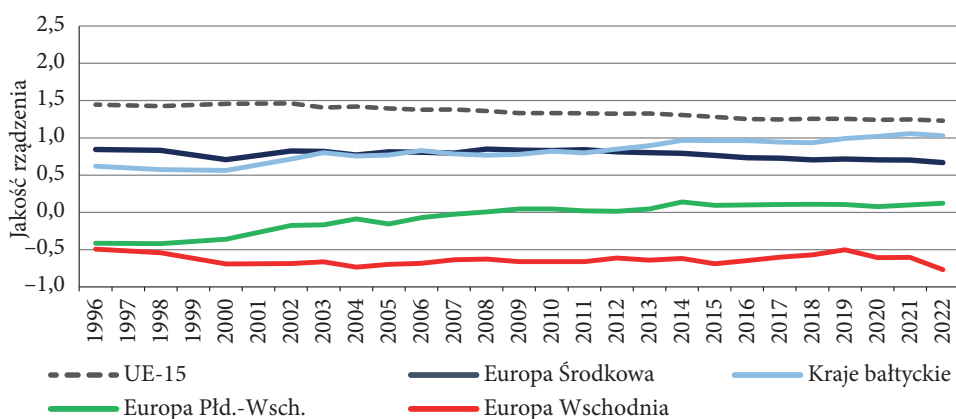
Rysunek 18.2. Wolność polityczna w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1990–2022

Źródło: na podstawie danych Freedom House.

Indeks wolności politycznej jest destymulantą, stąd im niższe wartości przyjmuje, tym wyższa ocena poziomu gwarantowanej wolności. Wśród analizowanych krajów największy postęp w tym zakresie dokonał się w krajach Europy Środkowej oraz w krajach bałtyckich, które do 2004 roku zniwelowały niemal cały dystans do UE-15, obserwując nieznaczne tylko pogorszenie wskaźników w kolejnych latach. Kraje Europy Południowo-Wschodniej szybko zwiększały zakres gwarantowanej wolności politycznej do 2002 roku, by potem zatrzymać

ten proces (głównie ze względu na nieznaczne ograniczenia wolności w Bułgarii, Macedonii oraz Serbii). W przypadku krajów Europy Wschodniej w całym horyzoncie badania obserwowano tendencję do ograniczania wolności politycznej, w tym w największym stopniu na Białorusi oraz w Rosji. Jedynym krajem z Europy Wschodniej, który odnotował progres w tym zakresie, jest Mołdawia (zmiana wartości indeksu z 4,5 w 1991 roku do 3 w 2022 roku).

Ostatnim z analizowanych wskaźników jest ocena jakości rządu dokonywana przez Bank Światowy w ramach projektu *World Governance Indicators* (WGI). Indeks ten składa się z sześciu subindeksów, w ramach których oceniane są: możliwość uczestniczenia w wyborze rządu oraz swoboda wypowiedzi (*voice and accountability*), stabilność polityczna i brak przemocy (*political stability and absence of violence / terrorism*), jakość usług publicznych i tworzenia polityki (*government effectiveness*), jakość władzy wykonawczej (*regulatory quality*), rządy prawa / praworządność (*rule of law*) oraz kontrola korupcji (*control of corruption*). Indeks WGI zaprezentowany na rysunku 18.3 jest publikowany od 1996 roku i przyjmuje wartości od -2,5 (najniższa ocena) do 2,5 (ocena najwyższa).

Rysunek 18.3. Jakość rządu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1996–2022

Źródło: na podstawie danych Banku Światowego.

W początkowych latach można zaobserwować zbliżony poziom jakości rządu w krajach Europy Środkowej oraz krajach bałtyckich. Wraz z upływem lat sytuacja w tym aspekcie nie zmieniła się znacząco, choć warty odnotowania jest wzrost wartości indeksu po 2011 roku w krajach bałtyckich (głównie z uwagi na postęp w Estonii, gdzie ocena jakości rządu była nawet wyższa niż średnia dla UE-15). Z kolei kraje Europy Południowo-Wschodniej oraz Wschodniej w pierwszym analizowanym roku charakteryzowały się zbliżonymi wartościami

indeksu WGI (odpowiednio: $-0,42$ oraz $-0,52$), by do 2022 roku przejść dwie odmiennie drogi. Z jednej strony kraje Europy Południowo-Wschodniej zanotowały wzrost jakości rządu (z największym skokiem oceny Serbii z $-1,07$ do $-0,11$), z drugiej zaś w Europie Wschodniej odnotowano pogorszenie tych wskaźników. Największy spadek odnotowano dla Białorusi (z poziomu $-0,56$ do $-1,07$) – był to najgorzej oceniany kraj w całej grupie analizowanych państw.

18.3. Metoda i wyniki

W celu potwierdzenia wystąpienia konwergencji (bądź dywergencji) instytucji państwa posłużono się analizą konwergencji typu sigma. Badanie to pozwala zbadać zmiany zróżnicowania zmiennej (mierzone odchyleniem standardowym lub – rzadziej – współczynnikiem zmienności) w grupie krajów w czasie. Wzrost zróżnicowania wskazuje na zachodzenie dywergencji, podczas gdy jego spadek – na konwergencję. Formalnie równanie przyjmuje następującą postać:

$$SD(INS_t) = a_0 + a_1 t + \varepsilon_t$$

gdzie: SD – odchylenie standardowe, INS – wskaźnik instytucji państwa, t – czas, ε – składnik losowy.

Konwergencja (dywergencja) typu sigma występuje, gdy parametr a_1 jest ujemny (dodatni) i istotny statystycznie, co oznacza, że zróżnicowanie badanej cechy maleje (rośnie) w czasie w badanej grupie krajów. Jako grupę wzorcową przyjęto kraje UE-15 (średnią dla całej grupy), zaś jako grupy badawcze – poszczególne kraje z podziałem według wyróżnionych wcześniej grup. Analizę przeprowadzono dla całego możliwego horyzontu czasowego w zależności od dostępności danych statystycznych, a także dla dwóch podokresów: do 2004 roku oraz po 2004 roku. Podział ten warunkowany jest datą rozszerzenia Unii Europejskiej – chęć dołączenia krajów postsocjalistycznych stymulowała (lub wręcz: wymuszała) zmiany instytucji na bardziej włączające, a po przystąpieniu do Unii bodźce te mogły być wygaszone lub co najmniej osłabione. Również przytoczona wcześniej koncepcja Ratajczaka (2017) o „drugiej transformacji” uzasadnia podział ram czasowych analizy na dwa podokresy. Wyniki zaprezentowano w tabeli 18.1.

Wśród wszystkich analizowanych grup krajów we wszystkich zaobserwowano konwergencję w zakresie wolności gospodarczej. Oznacza to, że różnica pomiędzy oceną wolności w krajach UE-15 a pozostałymi krajami zmniejszała się w czasie. Ponieważ poziom wolności w UE-15 nie zmieniał się znacząco w analizowanym okresie, można stwierdzić, że kraje Europy Środkowo-Wschod-

niej gwarantowały coraz większy poziom swobód gospodarczych. Wyjątek stanowi brak istotności parametru konwergencji wolności gospodarczej dla krajów bałtyckich w latach 2004–2022. Jest to spowodowane faktem, że kraje te (Estonia, Litwa, Łotwa) bardzo szybko „dogoniły” kraje UE-15 pod względem zapewnianej wolności gospodarczej, a po tym okresie albo utrzymywały ten poziom, albo wręcz charakteryzowały się większym zakresem wolności.

Większym zróżnicowaniem charakteryzowały się zmiany w zakresie wolności politycznej. W krajach Europy Środkowej w początkowym okresie (do 2004 roku) występowała konwergencja, potem zaś dywergencja – głównie z uwagi na pogarszające się wskaźniki dla Węgier oraz Polski. W krajach bałtyckich – podobnie jak w przypadku wolności gospodarczej – konwergencja w początkowych latach była tak silna, że kraje te „dogoniły” UE-15, a potem utrzymywały zbliżony poziom. Kraje Europy Południowo-Wschodniej w początkowym okresie zmniejszyły dystans do UE-15, jednakże po 2004 roku zaczęły występować procesy dywergencyjne (większość krajów przestała „nadrabiać” dystans, a Serbia nawet zaczęła się oddalać). Łączny efekt – w całym horyzoncie badawczym – był jednak pozytywny: kraje z Europy Południowo-Wschodniej zmniejszyły odległość do UE-15. Najgorzej należy ocenić zmiany zachodzące w krajach Europy Wschodniej – bez względu na przyjęty okres badawczy odnotowano dywergencję, ze szczególnym uwzględnieniem lat 2005–2022. Wolności polityczne (w tym prawa polityczne oraz swobody obywatelskie) najmocniej zostały ograniczone w Rosji oraz na Białorusi.

Analiza konwergencji w kontekście jakości rządzenia wskazuje na zróżnicowaną drogę, jaką przeszły kraje poddane badaniu. „Wzorcowe” kraje UE-15 zanotowały nieznaczną obniżkę oceny jakości rządzenia z poziomu 1,43 w 1996 roku do 1,25 w 2021 roku. Dla każdego kraju należącego do UE-15 wartość indeksu w 2021 roku była niższa jeszcze 10 lat wcześniej. Największe spadki odnotowano we Francji (–0,20) oraz Austrii (–0,18), a najniższą jakością rządzenia charakteryzowały się Grecja oraz Hiszpania. Kraje bałtyckie wykazywały konwergencję z UE-15 po 2004 roku, a kraje Europy Południowo-Wschodniej w całym horyzoncie czasowym. Europa Środkowa nie zmniejszała zróżnicowania względem jakości rządzenia z krajami UE-15 w latach 1996–2004, a w kolejnych latach następował wręcz proces dywergencji. Spadek jakości rządzenia był w tych krajach większy niż spadek w UE-15. Za efekt ten odpowiadały głównie Polska (od najlepszej oceny w 2014 roku wartość indeksu spadła o 0,37 pkt. do poziomu 0,52) oraz Węgry (spadek o 0,55 pkt. do poziomu 0,47). W krajach Europy Wschodniej nastąpiło znaczne pogorszenie jakości rządzenia w latach 1996–2004 (dywergencja z UE-15). W kolejnym okresie średni spadek wartości indeksu (–0,07) był mniejszy niż spadek w UE-15 (–0,17), stąd analiza regresji wskazuje na wystąpienie istotnie statystycznego procesu konwergencji.

Tabela 18.1. Wyniki badania konwergencji typu sigma krajów Europy Środkowo-Wschodniej do UE-15 w latach 1990–2022

Grupa wzorcowa	Grupa badana	Lata	Wolność gospodarcza		Wolność polityczna		Jakość rządzenia ^c	
			a_1	konwergencja / dywergencja	a_1	konwergencja / dywergencja	a_1	konwergencja / dywergencja
UE-15	Europa Środkowa	1990–2004	-0,060***	konwergencja	-0,053***	konwergencja ^a	-0,002	brak
		2004–2022	-0,008***	konwergencja	0,056***	dywergencja	0,002*	dywergencja
		1990–2022	-0,020***	konwergencja	0,008	brak ^c	-0,001	brak
	Kraje bałtyckie	1990–2004	-0,074***	konwergencja	-0,037***	konwergencja ^b	-0,011	brak
		2004–2022	-0,001	brak	0,011	brak	-0,009***	konwergencja
		1990–2022	-0,020***	konwergencja	-0,003	brak ^b	-0,009***	konwergencja
Europa Południowo-Wschodnia	1990–2004	-0,059***	konwergencja	-0,028***	konwergencja ^b	-0,017**	konwergencja	
	2004–2022	-0,016***	konwergencja	0,012***	dywergencja	-0,010***	konwergencja	
	1990–2022	-0,031***	konwergencja	-0,013***	konwergencja ^b	-0,014***	konwergencja	
Europa Wschodnia	1990–2004	-0,047***	konwergencja	0,053***	dywergencja ^b	0,008*	dywergencja	
	2004–2022	-0,025***	konwergencja	0,014***	dywergencja	-0,007***	konwergencja	
	1990–2022	-0,040***	konwergencja	0,034***	dywergencja ^b	-0,005***	konwergencja	

Uwaga: *, **, *** – oznacza istotność statystyczną na poziomie 90%, 95%, 99%; ^a – 1993 rok jako początek okresu badawczego; ^b – 1991 rok jako początek okresu badawczego; ^c – dane niedostępne dla lat 1990–1995, 1997, 1999, 2001.

Źródło: na podstawie danych Fraser Institute, Freedom House oraz Banku Światowego.

Podsumowanie

Transformacja ustrojowa, która rozpoczęła się w europejskich krajach postsocjalistycznych, oznaczała znaczne zmiany zarówno w zakresie instytucji politycznych, jak i ekonomicznych. Zgodnie z deklaracjami następować miało przejście do systemów demokratycznych, opartych na gospodarce rynkowej. W rozdziale podjęto próbę przedstawienia zmian poziomu wolności politycznej, gospodarczej i jakości rządzenia w krajach postsocjalistycznych oraz sprawdzenia, czy nastąpiła konwergencja / dywergencja instytucji państwa tych krajów względem wybranych państw Unii Europejskiej. Przeprowadzono badanie z wykorzystaniem konwergencji typu sigma dla danych z lat 1990–2022, również z podziałem na podokresy przed rozszerzeniem Unii Europejskiej w 2004 roku i po nim. Analizie poddano wskaźniki wolności gospodarczej, wolności politycznej oraz jakości rządzenia.

W zakresie wolności gospodarczej potwierdzono występowanie konwergencji we wszystkich analizowanych grupach krajów, co oznacza, że kraje postsocjalistyczne „doganiały” kraje UE-15, a grupa krajów bałtyckich nawet przegoniła w tym zakresie kraje tzw. Starej Unii.

Kierunek zmian wolności politycznej był zróżnicowany. Potwierdzono występowanie konwergencji w krajach bałtyckich oraz Europy Południowo-Wschodniej, zaś dla Europy Środkowej otrzymano wyniki niejednoznaczne (konwergencję przed 2004 rokiem oraz dywergencję w okresie późniejszym). W Europie Wschodniej obserwowano postępujące ograniczanie praw i wolności politycznej (głównie na Białorusi oraz w Rosji), a co za tym idzie – dywergencję w porównaniu z krajami UE-15.

Wyniki dotyczące zmian jakości rządzenia są zbliżone do wolności gospodarczej – we wszystkich grupach wykazano konwergencję jakości rządzenia do krajów UE-15 w badanym horyzoncie czasowym. Wyjątek stanowi grupa państw z Europy Środkowej, gdzie w latach 2004–2022 wykazano dywergencję (głównie z uwagi na pogarszające się wskaźniki dla Polski oraz Węgier), jednakże efekt ten dla całego zakresu czasowego nie był istotny statystycznie.

Zasadne jest zatem ogólne stwierdzenie, że procesy transformacyjne przyniosły pozytywną zmianę instytucji na bardziej włączające w badanych krajach, jednakże w niektórych krajach (szczególnie Europy Wschodniej) procesy budowy demokratycznej gospodarki rynkowej *de facto* nie nastąpiły lub zostały zatrzymane. W stosunkowo młodych demokracjach potrzeba szczególnie dużej uwagi i dbałości o instytucje państwa, gdyż – jak ujmuje to Ratajczak (2017) – w ramach tzw. drugiej transformacji mogą występować procesy cofające postęp w zakresie zwiększania wolności gospodarczej i politycznej oraz jakości rządzenia.

Należy zaznaczyć, że prezentowane badanie nie jest próbą bezpośredniego wyjaśnienia przyczyn procesów konwergencji / dywergencji, a jedynie wskazaniem, czy procesy te wystąpiły w krajach postsocjalistycznych względem wybranych państw Unii Europejskiej. Rozszerzenie badania o tę kwestię może być proponowanym kierunkiem dalszych badań, co umożliwiłoby lepsze zrozumienie przyczyn i skutków procesów politycznych zachodzących na przełomie XX i XXI wieku.

Bibliografia

- Acemoglu, D. i Robinson, J. A. (2014). *Dlaczego narody przegrywają. Źródła władzy, pomysłowości i ubóstwa*. Zysk i S-ka.
- Bąk, M. (2006). *Europa Środkowa i Wschodnia wobec wyzwania transformacyjnego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Balcerowicz, L. (1997). *Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przełomu epok*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Balicki W. (1979). *Zarys teorii nierównowagi popytowej*. Instytut Planowania.
- Bałtowski, M. i Miszewski, M. (2007). *Transformacja gospodarcza w Polsce*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chołaj, H. (1998). *Transformacja systemowa w Polsce. Szkice teoretyczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Csaba, L. (1995). *The capitalist revolution in Eastern Europe. A contribution to the economic theory of systemic change*. Edward Elgar.
- Dillon, P. i Wykoff, F.C. (2002). *Creating capitalism. Transitions and growth in post-Soviet Europe*. Edward Elgar.
- Drewnowski, J. (1995). Ku demokracji i gospodarce rynkowej. Tezy o zasadach transformacji. *Ekonomista*, 1–2, 69–73.
- EBRD. (2013). *EBRD transition report 2013. Stuck in transition*. <https://www.ebrd.com/publications/transition-report-archive>
- Godłów-Legiędz, J. (2005). Transformacja ustrojowa z perspektywy nowej ekonomii instytucjonalnej. *Ekonomista*, 2, 171–189.
- Hare, P. i Turley, G. (2013). *Introduction to the handbook*. W: P. Hare i G. Turley (red.), *Handbook of the economics and political economy of transition* (s. 1–14). Routledge.
- Hockuba, Z. (1995). *Droga do spontanicznego porządku. Transformacja ekonomiczna w świetle problemu regulacji*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jarmołowicz, W. (2014). *Struktura podmiotowa gospodarki rynkowej*. W: W. Jarmołowicz (red.), *Podstawy makroekonomii* (wyd. 3 zm., 33–40). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Kitschelt, H. (2003). *Accounting for post-communist regime diversity: What counts as a good cause?* W: G. Ekiert i S. E. Hanson (red.), *Capitalism and democracy in Central and Eastern Europe. Assessing the legacy of communist rule* (s. 49–86). Cambridge University Press.
- Kołodko, G. W. (1999). *Od szoku do terapii. Ekonomia i polityka transformacji*. Poltext.
- Kornai, J. (2002). What the change of system from socialism to capitalism does and does not mean. *Journal of Economic Perspectives*, 14(1), 27–42.

- Metelska-Szaniawska, K. i Milczarek, D. (2005). Reformy gospodarcze w krajach postsocjalistycznych w świetle badań ekonomii politycznej. *Ekonomista*, 3, 387–407.
- Miszewski, M. (2012). *Transformacja gospodarcza a pułapka polityki wzrostu*. W: W. Jarmołowicz (red.), *Liberalizm ekonomiczny w dobie transformacji, integracji i globalizacji* (s. 152–162). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Piątek, D. (2016). *Instytucje państwa a wzrost gospodarczy w krajach postsocjalistycznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Ratajczak, M. (2005). Instytucjonalizm – wzbogacenie czy alternatywa ekonomii głównego nurtu? *Ekonomia i Prawo*, 1(1), 57–72.
- Ratajczak, M. (2009). Transformacja ustrojowa w świetle ustaleń i założeń ekonomii instytucjonalnej. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2, 233–251.
- Ratajczak, M. (2017). Nowa transformacja ustrojowa w świetle ekonomii instytucjonalnej. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 493, 9–21. <https://doi.org/10.15611/pn.2017.493.01>
- Szarzec, K., Baszyński, A., Piątek, D. i Pilc, M. (2014). *Instytucje w krajach transformujących się*. Global Development Research Group.
- Szarzec, K. i Piątek D. (2011). *Wolność gospodarcza a praworządne państwo*. W: W. Jarmołowicz i K. Szarzec (red.), *Liberalne przesłanki polskiej transformacji gospodarczej* (s. 38–50). Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Totleben, B. (2018). *Ekonomiczne i polityczne uwarunkowania upadłości państwa*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wilczyński, W. (1995). Warianty polityki transformacyjnej, *Ekonomista*, 1–2, 383–395.
- Wilkin, J. (2006). *Co wniosła transformacja postsocjalistyczna do teorii ekonomii?* W: J. Kleer i A. Kondratowicz (red.), *Wkład transformacji do teorii ekonomii* (s. 111–121). CeDeWu.